

1938
 10/1 date: 1938
 indexed
 Pd. 398
 title: Ukholo-ya-Ndau
 written by: W. G. M. Mphahlele
 date: June 1938
 K4417
 Hone vha ha Mphaphuli vha bwa hone.

① He vha bwa hone ndi Ntshelole, ndi vhone vhe vha vha vhe vho-Negota vha ha Ukholo-ya-Ndau. Vho vha vhe vhone vho faraho Phamba ya zwidzimu zwa ha Ukholo-ya-Ndau. Hoku lunanga lwopha lu tshi lidziwa nga madekwana na nga matsheloni, u fana na timbi ya tharabelo.

(Musi hoku lunanga lu tshi lidziwa ho vha huna dzinwe dzi ne vha lidza khatshiki na lwo.

Hezwi zwithu vharit, "Ndi vhutambo ha u tambisa isa khosi misi i tshi ya Manyangani na misi i tshi vuwa Manyangani."

Misi vho no fhedya u lidza hedzi phalaphala vha renda nga mibomo; hezi ndi yone mit dzimu mihulu na zwinso kha shango la Ha-Mphaphuli. Vho ba bwa nayo misi vha tshi shavha ngei Ntshelole, vho fuzwa misi ifa hu kha di vhusa ene mure Ukholo-ya-Ndau, ngauri vho vha vho fara na Thungu ya u phasela mit dzimu ya musanda.

Masi vha tshi shavha ngei Nzata Ntshelole, vha Ha-Mphaphuli vho mboji tuwa na lufhalaphala lwa Tshikumo vha murena Ukholo-ya-Ndau, vha tshi tshik mbila vha tshi lidza, vha tshi tshina na u pembela vha tshik lidza so wana vshukoma.

Havha vhatshu vho thoma u dzula Tshitombori, hu no pfi Lunguda, la vha lone shango lavho.

Vha thoma u vhuswa nga Tshilala Mphaphuli; Havi misi khosi yo no dzama, ha dzheniswa Ratshibi Mphaphuli; ndi hone misi hu tshi vhusa Ratshibi ha da ene we avha e ene mufara Thungu ya mpambo wa u phasela zwidzimu

zwa ha ~~tho~~-ya-Ndou, ene ene mukalaha ~~tho~~
 Nemakanga, a tshi amba na murena Ratsibi
 Mphaphuli ~~ou~~ ari, "shango lino a lo ngo naka,
 ho fanelaho u dzula ~~ho~~ vha ha Thovhela vha
 vaho Mutangalumani Nyhelele ndi hangei seli * Mbilwi.
 Ndi hone vha tshi phakashela vha tshiya ho
 ne Mbilwi.

Vha wana li tshi tou vha daka lihuluhulu, la
 luhanakha, na miluwa, na mimovumu nga ngomu ha
 lenelo daka. Ndi hone vha tshi thoma u hada
 uri vha swike tsini ha tshisima, uri vha do kona
 u ka zwavhudi, madi atsho. Nisi vha kha di
 hwipha vha wana ndau i na vhana vhayo vha
 raru, musi ila ndau i tshi vha vhora ya fara
 muiwe wa vho ya vhalaha, vha phanwe vha shat
 vha, ~~na~~ ndihone nga matshelo vha tshi vha vho
 fara mafumo, na vhora, na misetse, vha tshi
 swika vha wana ila ndau henefho, vha i
 vhalaha, hapi i tshi fa ya fa yo vhalaha
 muiwe muthu wa vhu vhu, vhanwe vhe dzi
 khuvhovu.

Ndi hone vha tshi hada lila daka, vha
 swika tsini ha muri mphulu u sa dzheniho
 duvha wa Tshikululu, henefho tindeni lawo
 vha wana tshisima, tsha e a vha a tshi
 tou seluwa, vha tshi ira dzina li no pfi
 "Musenene". Henefho tsini hatshe hu na tombo
 lo itaho lubaba lihuluhulu, madi a tshenetsi
 tshisima o vha a tshi tou "thwee", a tshi tou tsha
 na mano musi muthu a tshi nwa.

Ndi hone vha tshi phata mudi vukati
 ha lenelo daka lihulu, vha ira mudi wavo
 dzina vha pfi upfi "Mbilwi", ndi hone he
 shango la ha Mphaphuli la wana hone
 dzina hafi li no pfi "Mbilwi", ngauri kale

ho vha lupha muniwe munna we a vha a
 tshipfi! "Mbilwi", o vha we a vha o fhata mudi
 wawe kuni ha lenelo daka li-hulu. Musi
 khosi i tshi pfa u naka ha dyina la hoyo
 munna ya ita mudi wayo yari, "Mudi
 hoyo u pfi Mbilwi".

Vha vhea ula munna, Sukumani
 NemaKanga uri a vhe ene nduna khulu
 ine musi vha thu vha tshi da musanda u
 yo lutha vha swikiswa nga ene, ngauri
 ndi ene we a pfulusa vha ha thovhela
 ngei Tshitomboni, a vha isa hune vha vha hone
 shangoni la maru matswuku. Ndi hone vha
 ha thovhela vha tshi langana uri vha fanela
 u vhea Tshindeulu ngei Miluwani.

Misi khosi Ratshibi Mphaphuli o no dyama
 vha ya u muthulunga henengei Tshitomboni. Ndi
 hone vha dyhenisa riwana wawe Raiwedzi a
 vha ene khosi, a vhusa jwinghi, ula Sukuma
 ni NemaKanga a forha, vha dotha vha vhea
 NemaKanga Mushangani wa mabuthu, we a
 vha muthu wa ulwa nga pfumo

Raiwedzi o vha e muthu wa ulwa
 nga pfumo, na mato awe o vha e
 matswuku a tshi nga mulilo. O vha a tshi
 dalelwa nga Mabunyu, a tshi ^{vha thovhela} dy kholomo.
 Uha ira nduna yawe NemaKanga vha ri
 ndi ene! "Mushangani wa mabuthu, u
 magwaza ba i phekisa, u ganda phanzi
 u ganda phapulu, u muzi wa Masende
 a madoda." Ndi luambo lu Tshibunyu.

Ndi hone a tshi tswa tuwa na Mabunyu
 vha enda vha tshi thulaha vhatu na vhat
 komo, vha sa luvhiso. Uhothe vha thoma u
 luvhiswa na mashango manghi, vha tshi

fariswa nga ~~ng~~ Mabunyu. Madzina a enes
mashango asia: # ↑

(Thengwe, Mukula, Vondwe, Khubvi,
Ha-Tshikunda, ^{ma}Malema, Ha-Lushimbi, Ha-Mukuya na
Miohe hune ziwino vhoapi ndi Ha-Tshikunda. Vhathu
vhothe vho vha tshi mupofha ngauri o vha e
muhali.

Mixi Raiwedzi a tshi kha di tshila
a lutanya vhana vhave a tshi vha lutanyela
vuhosi, uri a si o vho na a kundwaho.
Madzina a vhenevho vhana ndi Tshikalange
~~nga~~ ^{na} Makwarela, Tshikalange o vha o fhiwa
shango la Tshififi, Makwarela o fhiwa la
Tshifufi. Tshedi hoya Tshikalange o vha o isa vhana
vhave ^{mulani} murunduni o funzedzwa nga
magota a we vho-Muthaphuli vhoapi ndi hone
iwe Tshikalange u tshi do pfana na khosi
Ramabulana nga u isa vhana vhanu
Murunduni, na hone ndi hone u tshi
dori u tshi lwa na maswina wa ya
wa tamba Ramabulana uri a do u
thusa uri ulwe na maswina au." #

Ndi hone a murena Raiwedzi Mphaphut
li a tshi singuwa zwinzhi avu, "Tshikalange
o i ta miswaswo, o isa hani vhana
murunduni; avu havo vhana vha
vhuva vha songo tsha da phanda ha-
hanga; nda vha vho na ndi nga do
fa. Na midzimuni yanga vha so ngo
tsha da, ngauri vho ntshandukela,
vho no vha magwahu, na Tshikalange
zwa vhucoma ^{Zwi vho do} ~~zwa~~ mu balela."

Ndi hone a tshiri, "litshani ndi dzule
ndo vho na, ndi nga deri ^{ndo} no fa a sala
a tshi dzhena vuhosi.

⑦ cont.

Ndi hone a tshi ruma mudinda ha rwana
wawe Makwarela ari: Ramba mmbi, ngauri.
Tshikalange u funa u mbulaha, a amba
na tshi Tshikalange ari vhudya rwana. wau
Makhado a dyhene shangoni fa Tshiluvhi, ngauri
a vha ndvhi jwathodi jwa vhudya.

Tshedzi Makwarela o vha a tshi pfana na
Khoti-awe nga jwe a tenda khoti a tshi ri a
songo lothedzwa,

⑧ na ngotso ene makw Makwarela a hana u
loedzwa.

Ndi hone a tshi takuwa na mmbi a swika
a amba ari: Ndo da na vha-Mbedzi vha nga
vhothe na jwigidi jwasho. ~~thot~~ Khoti a
thoma u ita tshimberha ari: Tshikalange, u funa
u mbulaha, Tshiluvhi o dyhenisa rwana
wau Makhado, ngi masakhani a Luvushu
na Mutshindudi hu vho vhusa ere, ho tou
sala qvha lithihi a tshi dyena fhamo a
mbulaha.

Zwenegwo Makwarela a singuwa ari: "Khoti
anga u funa u vbulawa nga Tshikalange a
tshi toda vuhosi; ha lithi a fa nga ethe
a kona u dyena vuhosini; u non rumwa
u fa a sina lufu. Ndi hone a tshi lila nga
mbiti phanga ha Khoti-awe. Khoti-awe ari
u songo lila, tshimbila u yafwa yo lwa nal
ndi do u farisa nga vhangha vha thondo,
na hufhalafhala lwa mphulo, na mafumo na
nanga i no pfi. Luholi, jwi do u farisa
ndwani yau u tshi lwa na mukomana
wri u mukunde.

⑨ jwenegwo murena Raiwedzi a mbo di
dyama, vha mu isa hone tshendauli vha
mu swita, hone Magota na vha hulwane

Tha laangana uri vha thumbe inwe khosi. Hone ene mure Raiwezi o vha o sia o thumbe thumba ~~u~~ iwana wawe Makwarela, o vha e muthu a funesaho u vhalala bugu yawe ya Rivhili, ngauri o vha o funzedwa funzedwa nga Rev. Kuen musi e ngei shangoni la maaho Maahola. Makwarela o vha e muthu a funesaho vhatu vha vha-Kriste vha ~~ho~~ kereke ya Lutherere Lutheran "Lutheran Church", ngauri ene o vha e muthu we a funzwa kha ~~kereke~~ kereke ya Lutherere.

Ndi hone murena Makwarela a tshu amba ari: ndo takala nga maanda musi ndi tshi vhone Mufunzi Dr. Wangymann, we a vha a tshiri a tshi namela bere vhatu vha tou mu takalela.

Ndi hone murena Makwarela a tshi amba ari: "Shangoni langa ndi funa mufunzi wa kereke ya Lutherere a tshi da u shuma vukati ha vhatu vha nga. Ndi hone Rev. Th. Schwellnus a tshu rumela mufunzi Stephens Makhado Masiagwala a vha mufunzi wa murena Makwarela Mphaphuli, a isa ene mufunzi Makhado ha, khalazi-awe we a vha a tshi pfi Magdalena Mphaphuli, hoyu Magdalena o vha e ene tanghe la ene Raiwezi. Hoyu ~~st~~ Rev. Stephens Masiagwala o thoma u shuma shangoni la Manamani, a dooha a gula shangoni la Lufule, muthunduni u no pfi ~~Tshishawe~~ Tshishawe.

Mufunzi St. Makhado a dooha a pfuluwa a ya muthunduni u no pfi Rathari.

Ndi hone khosi a tshu dyhia ufa Magdelina
a mu nea mufunzi St. Makhado uri vha
dyule vhothe, ngauri ~~ho~~ hoym Stephens
Masiagwala o vha o dya muduhulu wa
ene Mrs Magdelina Mphaphuli,

(11) jwenezwo murena Makwarela Mphaphuli
a ramba vhatshu vhaawe uri vha ye u fhatela
ula khaladzi-awe dzi-ndu ngei mudini
wa mufunzi Stephens Makhado Masiagwala.

(12) Dzi-ndu.

Magdelina Mphaphuli a dotha a
dyula na mufunzi Makhado, ngauri mufunzi
Makhado o vha o dya muduhulu wa ~~Magdelina~~
Magdelina we a vha a tshi pfi: Maria.

Lufuno lwa murena Makwarela lwa
vha luhulu kha mufunzi Makhado. Nga dusha
fa musi vha tshi ita dzitheshula vho vha
vha tshi thoma u vhidza mufunzi Makhado
uri a thome u ita thabelo vha do kona
u shumela ~~ndzi~~ midzimu yawho. Ngauri
khosi Makwarela o vha a tshi jwi ditha jwauri
midzimu ine vha shumela yos ndi midzimu
i sili. Tshawe ho vha u funa u takadza
vha lushaka lwa ~~hawe~~ lwa ha Mphaphuli,
nga u itela dzitheshula heyo midzimu i sili.

Ene o vha a tshi funesa u vhalala
maphungo a hu vhuseli kwa vhana vha
vha-Israelle misi ila vha tshi vhuswa nga
& khosi Davida na mainwe mahosi.

(13) A tshi sanda a vho-Nebukadnezar vhe vha
vha vha tshi shumela midzimu i sili, va
hone o vha a sa funi u funzedzwa
& tshithu nga muthu a tenda.

Ndi hone magota a tshi ~~hithonyane~~
vha amba na vha-misanda vhari: "Ri

13 cont

humbela muthu uri a ri nisele ~~no~~ moula
Makwanela Mphaphuli a fhindula a ri: "A
kuna muthu a konaho u nisa moula;
moula i niswa nga Mudjimu ~~wa~~
fadulu, a dotha a shisa mbilu a ri:
"Arali nda ndi sa ri nisele ri vho ~~ndi~~ do
nyita khosi i so ngo lugaho.

Ndi hone a tshi vha todela muthu
a no kona u nisa moula, ndi hone
vhatshu vha tshi mu takalela.

Ndi hone a tshi thoma u fhatisa
tshikolo, a takuwa nga ene mune duha
duha le vha thoma tshidina na
Nyamita nduna ya we, ndi musi
e muthu wawe ane ari a tshi ya
fhetshu a tuwa nal.

Vha swika vha toda fhetshu ha mavu
o nakaho ngomu mudjini
wa Tshitongodjisha, misi vho no bwa vha lavhelesa vha vho na'emavu
a vhu di

Ndi hone vha tshi ramba vhasidjana jiri vha kele madi a u
suka ngani fhetshu ofho ~~loha hu sima madi tani~~, vhasidjana
vho vha vha tshida nga djikhoro u swika vha tshi fheoga
zuidina. Na murena Makwanela a tshi tua o djula kenefho na
magota awe.

Musi vho no fheoga Zuidina vha tha Hondo zwa fhiswa
a amba na vhatendi ari,
fhatani tshikolo, ndi wone mushumo wanu vhatendi
changa.

(14) Vhafhati vha vha Vhafunji vho Stephens Makhadu Masiagwala,
na meester Stephens Maluleke na Petrus Mabushu, na Mudedezi
Stephens Dzirhani na vharwe vha farisi vha u sukha thophe,
vhafarisi vho vha vha vhanna vha tshivhioyo tsha Mbilwi
khosi a nanga vhatanuni uri vha bikelile vhafhati zwiliwa.
Musi mushumo wo fela khosi ya renga mazenge

na oqibalaga zwan fulela na mafasitere a tohikolo a xengela semende yoku hulungu.

A amba na vha^hphatshiri: "Fwelani magenge musu tsho no fhela ufulelwa, khosi Makwarela Mphaphuli a kuvhonganya magota na vhatendi nga duwha la vhutambo hain vela tohikolo, a tharha tholomo mbilipi inwe ya vha ya vhatendi inwe ya vha ya vhatendi shango ha itwa maliwa manghi.

Ndi hone khosi itshi takuwa ya ri; "Ntshu, ^{heji} ~~ndu~~ vha^hfunzi ^{fhata} vha^hngisa Isha la madi vha^hfunzi vhangu vha do bova na ZwiLazwulo vha tshida ufasha khovhe ngomu tshani heli, tshilazwulo o vha atshi amba fhungo la mutahiozi na qithabelo, khovhe atshi amba. ~~khovhe atshi amba vhatshu vha^hno lombulwa ngomu ndu heji.~~

A khetha mufunzi Stephens/Makhado/Masiagwala uri aphe ene a do farako mushumo wa tereke naku lisa ZwiLalelo na oqindorhogo.

ndi hone murena Makwarela ~~mphaphuli~~ atshiri; "Arali vha^hfunzi vha^h tusa hoya mufunzi Stephens/Masiagwala, ndi do thutha mushumo hoya wa tereke ngauri a thifuni a tshi funa, ndi funa atshi fela fhamo."

~~atshi ralo ndi nge opha vha^h tshiri~~ Murena Makwarela atshi ralo ndi nge opha vha^h tshiri, vha^hfunzi Stephens masiagwala u fanela nfa u shuma shangoni la madereke hangzi P. D. Rust."

Ndi hone nga iwaha wa 1926 murena Makwarela mphaphuli atshi delwa nga biso, a ruma nudinda uri a mu vhioge mufunzi Stephens masiagwala uri adle atshi nuitela qithabelo nga madwaha. Bisoni lawe o vha atshiy qzula ofara bingu ya Bivhili ya Tshicathu. Musi we a ^{dzama} ~~zama~~ o vha o di tabala fara Bivhili nga vhandu tshoux.

Ozama nga iwaha wa 1926.

Musi o no ozama ^{dzi} ~~dzama~~ na magota vha di todela inwe khosi ye yavha isongo vwalwa

14 cont

1(1) 17

K 44/7

10 *

na hone makhaazi otha aba tenoti, k'hoi ~~thathu~~ ^{ya hone} vho
 vho vho khetha Madagazhe mphaphuli, vha muisa ~~tshegale~~
 tshegaleloni ap'husa vha songo/divhisa khomishinari, f'hedzi
 vho vha vho sia Ene Phaswana mphaphuli, ene rivana
 mukhulwane wa murena Makwarela. K'hoi vhatlu vhatobena
 vho vhatshi vula ~~ku~~ vha phona ho rivaliwa
 Phaswana, ~~mphaphuli~~ offhiwa na tshegidi musi zwa v'hanwe
 zwigidi zwi tshi f'hiswa, ng'auvi ene v'ha e ene
 tsheghe la murena Makwarela mphaphuli, ndi hone ~~kon~~
 khomishiner a tshi kuvhanganya vhatlu vhothe vha phango
 la la mphaphuli ha da na Madagazhe na Phaswana.
 Muri vho kuvhangana vhothe, ndi hone khomishiner a tshi
 takuwa a ima v'rukati kavho a bvisa v'kurifhi ho
 rivaliwaho nga v'habulwane vha murhuso, ho vha ho rivaliwa
 upfi; "Murena Makwarela o sia Ov'hea Phaswana rivana
 wawe wa tsheghe". Ndi hone v'hatlu vha tshi balangana
 vha ya vha m'ph'g'el'isa v'kurisi, m'phululu na ~~tsheghe~~
 tsheghephala oya lila. Ndi hone madagazhe a tshi tuwa
 o'iala, a tuwa na v'hatlu v'he v'ha v'ha v'ha tshi funa
 ene.

ndi hone v'hafunzi vho ~~Wentham~~ na Stephens
 masiaqwala a tshi ya ni mu f'hatutshedza,
 ene Phaswana mphaphuli,
 ndi ene ~~aphon~~ ^{thon} v'husahie na namusi.

~~Arking Madzungwane~~
 1938

Robert
 Sara Erika Mulandzi

July '38

End. 5 (17)

1(1) 17